

Мирончук Н. Трансформація функціонально-професійної ролі викладача вищої школи в умовах соціокультурних змін // Митець – культура – виміри часу: Міжнародні наукові читання 2017 року в Музеї Бориса Лятошинського в Житомирі : зб. статей / ред.-упоряд. І.Є.Копоть. – Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2017. – С. 377-387.

*Наталія Мирончук
(Житомир, Україна)*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ РОЛІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН

Мирончук Наталія. Трансформація функціонально-професійної ролі викладача вищої школи в умовах соціокультурних змін. Викладач вищої школи повинен бути особистістю, здатною до генерування інноваційних ідей, уміти мислити системно у різних умовах, ефективно включатися у систему освітніх модернізацій та працювати результативно. Автор аналізує провідні тенденції у системі вищої освіти, окреслює вимоги до професійної діяльності викладача вищої школи та умови його педагогічної підготовки.

Ключові слова: тенденції вищої освіти, викладач вищої школи, освітня програма, самоорганізація, самоорганізація у професійній діяльності.

Myronchuk N. Transformation of Lecturer's Functional and Professional Roles in Terms of Social and Cultural Change. The lecturer should be a person, who is able to generate innovative ideas, think systemically in different situations, to be involved system of educational upgrades and work effectively. The author analyzes the main trends in higher education, defines the requirements of lecturer's professional activity and the conditions of his/her teacher training.

Keywords: trends of higher education, lecturer, educational program, self-organization, self-organization of professional activity.

Постановка проблеми. Динамічно стрімкі, сповнені несподіваних викликів, події суспільного розвитку, що впливають на усі складові життя людства й окремого індивіда, вимагають гнучкого інтелекту, енергії діяльності, інноваційного мислення й відтак змінюють існуючі уявлення про логіку освітнього процесу, ставлять завдання виділити його пріоритетні складники, взяти за основу змісту професійної підготовки фахівців особливості буття людини в умовах сучасної дійсності, глобального суспільства.

Відповідно до запитів суспільства та вимог держави завданнями вищої школи у сучасних соціокультурних умовах є підготовка конкурентоздатного фахівця, якісними характеристиками якого є: розвинутий інтелект, культура наукового мислення, здатність до культуротворчого діалогу, стійка ціннісна орієнтація на творчу самореалізацію і саморозвиток у наукоємному, інтелектуальноємному, культуроємному освітньому просторі.

За твердженням В. Кременя, енергійна сила нової реальності – техносфера, інформація, комп'ютеризація, транскультура, глобалізація, постмодернізм тощо – посилюють тенденції до дестабілізації, самопідриву звичного культурно-освітнього життя, надають інноваційного характеру сучасному освітньому простору, який, у свою чергу, потребує набуття відповідної кваліфікації. Це, на думку вченого, означає не тільки йти в руслі звичних знань, які не потрібно ігнорувати, але готувати освітян до діяльності в постійно оновлюваному освітньому просторі [7]. Технологічна революція спричинює модернізацію існуючих видів діяльності або ж появу нових і зумовлює трансформацію функцій діяльності педагога. Разом із тим, і суб'єкт навчання, як зазначає О. Дольська, повинен бути готовим у будь-який момент

шукати своє нове покликання і напрямок, у якому йому доведеться освоювати нові соціально-професійні ніші. Людина потрапляє в умови постійного переосмислення своїх позицій у світі й визначення нових соціальних ролей [4, с. 298]. З іншої сторони, потребує оновлення і зміст освіти: створення нових спеціальностей, розроблення освітніх програм, планів актуалізує проблему підготовки інноваційної людини, непересічної особистості, здатної адекватно приймати нові виклики соціуму, йти шляхом самоперетворення, самореалізації, продуктивної діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. Глибокому осмисленню сучасних стратегій розвитку вищої освіти присвячені дослідження відомих філософів, педагогів, психологів (А. Алексюка, В. Андрущенко, І. Беха, В. Кременя, В. Ляудиса та ін.). Теоретичним і практичним розробкам проблеми підготовки студентів магістратури до викладацької діяльності слугують наукові дослідження про професійне становлення, розвиток й удосконалення особистості як суб'єкта професійної діяльності (К. Абульханова-Славська, Н. Кузьміна, В. Семиченко, В. Сластьонін та ін.); проблеми професійної підготовки викладача, формування його професіоналізму і педагогічної майстерності (А. Алексюк, О. Антонова, С. Вітвицька, О. Дубасенюк, Н. Ничкало, С. Сисоева та ін.); теоретичні та методичні основи підготовки майбутніх викладачів в умовах магістратури (С. Вітвицька, О. Гура, Н. Дем'яненко, Н. Мачинська та ін.). Ідеї та результати цих досліджень слугують теоретико-методологічним і науково-методичним підґрунтям для розроблення змісту та організації процесу підготовки майбутніх викладачів у вищих навчальних закладах.

Про необхідність підготовки інтелектуально розвинених, моральних, творчих особистостей, здатних до співпраці, готових самостійно приймати рішення в ситуаціях вибору, для яких властивими є мобільність, конструктивність, толерантність, готовність до діалогу, відповідальність за себе, сім'ю, державу, йдеться й у доповіді Міжнародної комісії „Освіта: Прихований скарб ХХІ століття” [12] та проекті Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років [6, с.3-4]. Отже, освітня система має продукувати ініціативних, активних, самостійних фахівців, зі сформованими вміннями творчо мислити, здатністю швидко адаптувати свої дії до змінених умов, що можна розглядати як складові єдиного процесу самоорганізації фахівця.

Відтак **завданнями статті** є охарактеризувати соціокультурні умови професійної діяльності викладача вищої школи; визначити провідні тенденції у системі вищої освіти, які зумовлюють потребу якісних змін у його підготовці; окреслити уявлення сучасного студентства щодо функціонально-професійної ролі викладача вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Сучасний освічений індивід розглядається як особистість, яка володіє не лише професійними знаннями та формалізованими навичками, рутинними технологічними прийомами в галузі праці, але й здатна нестандартно, творчо, інноваційно мислити, якісно удосконалювати виробничі, організаційні, управлінські та інші процеси і види трудової діяльності. В умовах нестійкості, невизначеності, переповненості непрогнозованими ризиками світу сучасний фахівець з вищою освітою повинен на основі фундаментальних знань уміти ефективно, максимально відповідально діяти в нестандартних ситуаціях, не створюючи нових ризиків. Задля успішного вирішення таких завдань, як зазначає Є. Подольська, вищі навчальні заклади мають здійснити критичний аудит навчальних практик, чітко визначити принципові конструктивні недоліки й здійснювати трансформацію вищої освіти відповідно до суспільних вимог, що є особливо важливим в умовах достатньо радикальних змін у критеріях диференціації та стратифікації суспільства,

можливостей розкриття кар'єрного ресурсу особистості в складних умовах конкуренції на сучасному ринку праці [1, с.8].

Виклики часу, перехід освіти у людиноцентристський вимір, зміна ситуації буття спричиняє систему діяльності людини, її адаптацію і життя в якісно інших умовах. Спостерігаючи та осмислюючи результати й наслідки своєї діяльності, як раціональної, так й ірраціональної, людина опинилася в ситуації, неадекватній її очікуванням, з якою вона не може знайти точки дотику, спираючись на набуті в наявній системі освіти та культури знання і здібності. З огляду на це, з урахуванням особливостей сучасного глобального світу, освіта людини, як зазначає В. Кремень, повинна бути зорієнтована на раціональні смисли, тобто має вчити людину перспективам раціонального пізнання й оцінки ситуації, вмінню дисциплінувати на розумній основі емоції, розумом спрямовувати вольові дії [8, с.8-9].

Визначимо провідні тенденції у системі вищої освіти, які зумовлюють потребу якісних змін у підготовці викладачів вищої школи:

- становлення планетарного комунікативного простору, в якому інтенсифікуються процеси професійного спілкування (наукова співпраця, академічний обмін, стажування), у тому числі й іноземною мовою;

- неперервне розширення функцій професійної діяльності викладачів, пов'язане з соціальними умовами, з розвитком науки та виробництва, новими освітніми практиками у вищій освіті: посилення наукової та навчально-методичної діяльності викладача у зв'язку із визначенням рівня його наукової та професійної активності; інтенсифікація профорієнтаційної роботи задля залучення студентів до навчання у закладі вищої освіти; створення нових спеціальностей та розроблення освітніх програм і навчальних планів підготовки; функціонування систем "Деканат", "Кафедра";

- виникнення нових та зміна існуючих сфер трудової діяльності, що зумовлює появу нових запитів щодо компетентності фахівця, зміну вимог до його професійних та особистісних характеристик. Відтак це потребує іншої якості діяльності викладача, який готує таких фахівців;

- введення інноваційних практик і технологій в освіту, що потребує підвищення рівня компетентності викладачів вищих освітніх закладів;

- зростання вагомості самоосвітньої складової задля удосконалення власного професіоналізму та пошуку й упровадження інноваційних технологій, нових методів роботи в умовах переорієнтації професійної діяльності зі знаннєвоорієнтованої парадигми до смислової домінанти мислення, інтелекту;

- функціонування особливого типу комунікації, який створює специфічне соціальне середовище з певним типом цінностей. Тиражування, друковане слово, швидкий доступ до інформації, з однієї сторони, надало суб'єктам навчання можливість вибіркової спрямованості знань, вільної інтерпретації інформації, критицизму, особистісної спрямованості пізнавальних дій. З іншої сторони, посилило потребу забезпечення вибіркового підходу до змісту, якості, способів пізнання та формування гуманістичного типу ціннісних орієнтацій. Як слушно зауважує О. Дольська, культура, яка функціонує в сьогоденні, постає як продовження двох попередніх, "але, якщо в першій відбувалася об'єктивація слуху, в другій – зору, то сьогодні комп'ютерна техніка сприяє об'єктивації власне нервової системи" [4, с. 298];

- розширення можливостей і потреб особистісного розвитку людини, зростання потреби її особистісної та професійної самоорганізації. Відтак кожен фахівець має бути

готовий до постійного підвищення рівня своєї кваліфікації або ж, навіть, зміни сфери діяльності.

Попри названі тенденції також триває структурна перебудова освітньої галузі, її інтеграція у європейський і світовий освітній простір. Визначені тенденції актуалізують питання про наукові основи формування у майбутніх викладачів вищої школи самоорганізаційних здатностей.

Особливого значення в реалізації професійно-педагогічної підготовки майбутнього педагога набуває магістратура. Саме магістратура забезпечує конкурентоздатність вищої освіти у Європі, сприяє розробці та реалізації кожною європейською країною власних імпортно-експортних стратегій у боротьбі за інтелект, імідж, ресурси. Магістерський рівень дозволяє здійснити відтворення високоінтелектуальних науково-дослідницьких кадрів та еліту професіоналів із високою міждисциплінарною культурою. За європейськими вимогами ступінь магістра присуджується студентам, які: 1) демонструють знання і розуміння, які ґрунтуються на поглибленні та розширенні здобутків бакалаврського рівня; 2) готові застосовувати знання і розуміння, здатні до розв'язання проблеми в нових або незнайомих обставинах у більш широких (мультидисциплінарних) контекстах, з орієнтуванням на основну галузь; 3) спроможні комплексно інтегрувати знання, формулювати за неповної або обмеженої інформації судження, які включають роздуми над соціальними й етичними обов'язками, пов'язаними із застосуванням знань; 4) спроможні чітко й однозначно робити власні висновки, викладати знання, надавати пояснення фахівцям і нефахівцям; 5) мають сформовані навички, які дозволяють їм продовжувати навчання у вигляді самоосвіти або автономного навчання [2, с. 51].

Значущими для сфери праці є знання та інформація, які є затребуваними та ефективними. Для цього має відбуватися систематичний аналіз і збір інформації про ринок праці, суспільні запити, вимоги роботодавців. Це стосується й підготовки фахівців, яким надається право викладання у вищих навчальних закладах.

Діяльність викладача вищого навчального закладу – це складна за своєю психічною сутністю праця, яка потребує від педагога чітко вираженої гуманістичної та професійної спрямованості, міцних знань не лише з фахових дисциплін, але й вікової психології, теорії й практики навчання і виховання, стійких інтересів та сформованості відповідних особистісних і професійних якостей.

Підтримуємо позицію Н. Дем'яненко, що в студентів магістратури мають бути сформовані такі якості й характеристики, як професійна мобільність та самостійність, готовність і здатність приймати швидкі та нестандартні рішення, вміння швидко реагувати на неочікувані ситуації, здатність у короткі терміни адаптуватися до нових соціально-економічних умов; високий рівень концентрації, розподілу та стійкості уваги, готовність змінювати плани, способи вирішення завдань під впливом зовнішніх факторів; комунікативність та соціально-професійна відповідальність, здатність приймати та впроваджувати нове у практику. Реалізація цих запитів вимагає проектування практико-орієнтованого навчально-виховного процесу, створення його контекстно-професійної моделі [3, с.58].

За оцінкою студентів магістратури (206 респондентів Житомирського державного університету імені Івана Франка), сучасний викладач вищої школи повинен бути креативною особистістю, творчо ставитися до процесу викладання (55,8 %), не зациклюючись на традиційних підходах до навчання.

Студенти високо оцінюють рівень знань викладача із фахової дисципліни, однак більш вагомим вважають його ерудованість, широке коло інтересів, міждисциплінарні знання, що дозволяє їх вдало інтегрувати під час викладання та “робити процес засвоєння знань цікавим і захоплюючим” (51,2 %). При цьому 27,9 % респондентів наголошують, що викладач повинен обирати такі методи роботи, які б дозволяли залучити студента до процесу самостійного пошуку, мотивували його на саморозвиток.

Іншою важливою характеристикою, на думку респондентів, є інноваційність діяльності педагога, обізнаність щодо технологічних новинок та їх активне використання (51,2 %).

Відтак, зважаючи на зазначені вимоги, викладач вищої школи задля професійного розвитку повинен здійснювати самоосвіту, саморозвиток та самоудосконалення, застосовувати пошук цікавих методів та форм роботи (27,9 %).

Ще 12 % респондентів зазначили про необхідність дотримання викладачем вищої школи громадянської позиції, беручи активну участь у житті навчального закладу, й студентства зокрема, та країни загалом.

Спроможність відповідати суспільним запитам та потребам студентської аудиторії, на думку респондентів, вимагає розвитку у викладачів уміння мобілізувати себе для роботи, здатність вирішувати різні ситуації професійної діяльності, в тому числі й комунікативної взаємодії, які вимагають адекватного реагування на ситуацію та застосування стратегії її ефективного вирішення (88,2 %).

Таким чином, викладач вищої школи має бути взірцем високого професіоналізму, фахової майстерності, бути глибоко ерудованим та технологічно обізнаним фахівцем, опановувати та застосовувати у практичній діяльності інноваційні методи, керуватися гуманістичними технологіями у взаємодії зі студентами, гнучко реагувати на ситуації професійної діяльності, бути готовим до самовдосконалення, відкритим для нового досвіду й постійно підвищувати свій фаховий рівень.

Відтак освітні програми підготовки майбутніх викладачів вищої школи мають забезпечувати такі результати навчання, які дають випускникам можливість адекватно реагувати на запити часу. На вирішення цих завдань спрямована запроваджена у Житомирському державному університеті імені Івана Франка освітня програма “Педагогіка вищої школи”, й зокрема такі дисципліни нормативної частини, як “Моделювання освітньої та професійної діяльності фахівця”, “Теорія і практика вищої професійної освіти”, “Інформаційні технології в освіті”, “Моделювання діяльності фахівця”, “Фізична культура та психологічний тренінг”, та варіативної частини: “Основи самоорганізації у професійній діяльності”, “Педагогіка інновацій у вищій школі”, “Методика розв’язування професійно-орієнтованих задач”, “Основи педагогічної творчості” та інші. Зміст навчальних дисциплін відображає загальні та спеціальні компетентності [9; 10], необхідні й достатні для формування інтегральної здатності майбутнього фахівця розв’язувати складні задачі й проблеми у галузі професійної діяльності або у процесі навчання, бути готовим до здійснення інновацій та діяльності в умовах невизначеності й підвищених вимог.

Значущою характеристикою суспільної поведінки, успішності й продуктивності діяльності сучасного викладача вищої школи є його здатність до самоорганізації у професійній діяльності.

На думку Н. Климко [5], самоорганізація виступає рушієм самоосвіти й формування професійних якостей викладача, а також створює умови для виявлення інших якостей, вносячи упорядкованість, організованість і раціональність у роботу викладача. Найбільш важливими серед таких якостей є: планування повсякденної роботи викладача; організація і

виконання режиму і розпорядку дня; облік та економне використання робочого часу; раціоналізація педагогічної діяльності, використання більш досконалих способів і прийомів праці.

Розвиток умінь самоорганізації, на думку К. Рабіної [11, с. 184], варто здійснювати у контексті вивчення ситуаційних факторів життєдіяльності студентів у навчальному закладі, в процесі модельованих навчальних ситуацій (через самопізнання своїх особливостей у процесі педагогічної діагностики, шляхом спеціальних вправ, ігрових і рефлексивних методів закріплення поведінки організованої людини в навчальних ситуаціях і модельованих ситуаціях професійної діяльності), під час самостійної роботи.

До комплексу необхідних і достатніх педагогічних умов, які сприяють досягненню ефективного результату підготовки студентів до самоорганізації у професійній діяльності варто віднести такі: формування ціннісного ставлення майбутніх фахівців до професійної діяльності та свого професійного здоров'я; ініціювання рефлексивної позиції майбутнього викладача; розвиток мотивації студента до самоорганізації у навчально-професійній, а надалі й професійній, діяльності шляхом активного застосування на заняттях методу критичного мислення; розвиток у майбутніх фахівців досвіду поведінки самоорганізованої особистості.

Таким чином, дослідники вважають, що в особистості, яка цілеспрямовано займається самопізнанням, плануванням і організацією своєї діяльності, формуються і закріплюються необхідні знання, уміння, навички, підвищується мотивація до праці, формуються ціннісні орієнтації професійної діяльності та саморозвитку, складається образ організованої людини, який у майбутньому переноситься на реальні життєві й професійні ситуації.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Узагальнюючи викладене, зазначимо, що зміст та стратегія професійної діяльності викладача вищої школи залежить від соціокультурних умов, у яких функціонує система вищої освіти, та освітніх завдань щодо якості підготовки фахівця на конкретному етапі суспільного розвитку. Виявлено провідні тенденції у системі вищої освіти, які зумовлюють потребу якісних змін у підготовці фахівців, та окреслено вимоги особистості викладача вищої школи у сьогоденні. Водночас відкритим залишається питання розробки методики формування у майбутніх викладачів вищої школи компетентностей самоорганізації в умовах зміни та зростання вимог до його професійної діяльності, що є перспективою подальших розвідок.

Список використаних джерел і літератури

1. Выпускник вуза в современном социокультурном пространстве : [монография] / под общ. ред. Е. А. Подольской ; [авт. кол. : Е. А. Подольская и др.]. – Харьков : Изд-во НУА, 2010. – 416 с.
2. Дем'яненко Н. Інноваційні підходи до підготовки педагогічних кадрів / Наталія Дем'яненко // Педагогічні науки. – 2012. – № 54. – С. 46-53.
3. Демьяненко Н. Н. Моделирование образовательного пространства педагогического университета / Н. Н. Демьяненко // Вестник ОГУ. – 2013. – № 2 (151). – С. 56-60.
4. Дольская О. А. Трансформации рациональности в современном образовании : [монография] / О. А. Дольская. – Харьков : НТУ “ХПИ” ; Изд. Савчук О. О., 2013. – 352 с.
5. Климко Н. В. Проблема самоорганизации в профессионально-педагогической деятельности [Электронный ресурс] / Климко Н. В. – Режим доступа: <http://pravmis1.ru/>
6. Концепція розвитку освіти на період 2015-2025 років (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua/messages/39066-mon-proponue-na-gromadske-obgovorennya-proekt-kontseptsiyi-rozvitku-osviti-ukrayini-na-period-20152025-rokiv>

7. Кремень В. Особистість в освітньому просторі сучасної цивілізації [Електронний ресурс] / Кремень Василь. – Режим доступу : <http://znannya.org.ua/index.php/nukovi-statti/226-osobistist-v-osvitnomu-prostori-suchasnoji-tsivilizatsiji>

8. Кремень В. Г. Синергетична модель розвитку освіти / Кремень В. Г. // Проблеми освіти: зб. наук. праць. – Вінниця-Київ, 2015. – Вип. 82. – С. 7-15.

9. Мирончук Н. М. Особливості формування змісту освітньої програми підготовки викладачів вищих навчальних закладів / Мирончук Н. М. // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. – 2016. – Вип. 2 (84). – С. 78-81.

10. Мирончук Н. М. Формування нормативного змісту підготовки викладача вищого навчального закладу на третьому рівні вищої освіти / Мирончук Н. М. // Теорія і практика професійної підготовки фахівців у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Вітвицької С.С., доц. Колесник Н.Є. – Житомир : ФОП Левковець, 2016. – С. 212 – 216.

11. Рабина Е. И. Моделирование развития умений самоорганизации времени у студентов вуза [Електронний ресурс] / Рабина Е.И. // Мир науки, культуры, образования. – 2011. – Вып. 2. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/modelirovanie-razvitiya-umeniy-samoorganizatsii-vremeni-u-studentov-vuza> (дата обращения: 14.07.2015).

12. Сучасна українська освіта в контексті перспектив світового розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua/search?sourceid=chrome&ie=UTF-8&q>